

Bibi van Hulsten

Het Haags Gemeentemuseum van H. P. Berlage

Overdekte gang met pylonen aan voorzijde van het museum (foto Bibi van Hulsten).

Aan de Stadhouderslaan in Den Haag ligt een uitgestrekt, betrekkelijk laag gebouw, bestaande uit verspringende rechthoekige massa's en gele baksteen, het Haags Gemeentemuseum van H. P. Berlage. Op 30 oktober 1987 werd dit gebouw op de Gemeentelijke Monumentenlijst geplaatst. Hiermee is de jongere bouwkunst in Nederland een monument rijker.

Het in 1985 50 jaar oude museumgebouw, gebouwd tussen 1929 en 1935, door de nestor van de moderne Nederlandse architecten, is het eerste museumgebouw in Nederland, ontworpen volgens een nieuwe visie over de functie van het museum. De bouw van het Gemeentemuseum is het resultaat van een samenwerkingsverband tussen de architect H. P. Berlage (1856-1934) en de directeur van het museum H. E. van Gelder (1876-1960). Het is de verwezenlijking van een sociaal-cultureel ideaal en tevens het laatste werk van Berlage, de bekroning van zijn 'levensarbeid als bouwmeester'.

Kunsttempels en een nieuwe visie

Aan het einde van de 18de eeuw ontstond in Europa een nieuw bouwtype: het museum. Voor die tijd werden kunstverzamelingen ondergebracht in een bestaande ruimte van het paleis, de galerij, het kabinet of de rotonde. In het nieuwe bouwtype werden deze oude vormen met elkaar gecombineerd. De eerste musea waren een soort kunsttempels, *Gesamtkunstwerken*, dat wil zeggen dat er een harmonisch evenwicht moest bestaan tussen de architectuur, decoratie en de tentoongestelde verzameling. Het gebouw en de decoratie moesten de verzameling verklaren.

In het laatste kwart van de 19de eeuw en in de loop van de 20ste eeuw werd het museum meer een tentoonstellingsgebouw. De interpretatie van het tentoongestelde voorwerp werd overgelaten aan de bezoeker. In de laatste jaren zien we een terugkeer naar het 19de eeuwse principe.

Voor het museum als instituut betekent dit een ontwikkeling van een instituut dat kunstverzamelingen onderbrengt en geleerde genootschappen huisvest naar een instelling die een actieve plaats inneemt in onze samenleving. Het accent verschuift van de relatie tussen kunstwerk en omgeving naar de relatie tussen kunst en bezoeker.

Een belangrijke rol hierbij speelde Alfred Lichtwark, die in 1886 het directeurschap van de *Kunsthalle* in Hamburg accepteerde. De nieuwe visie van Lichtwark heeft een grote invloed gehad op Van Gelder. Lichtwark wenste 'geen museum dat er maar staat en wacht, maar een instelling, die actief ingrijpt in de kunstzinnige opvoeding van onze bevolking.'

In Nederland werd in 1919 de *Rijkscommissie voor het Museumwezen* opgericht. Deze kwam tot een nieuwe definitie van het museum, waarbij het belang van het publiek voorop werd gesteld. Het was Berlage, als een van de weinige moderne architecten van de nieuwe generatie, die de gelegenheid kreeg om een museum volgens de nieuwe opvattingen over de functie te bouwen.

De voorgeschiedenis en het eerste ontwerp

Van Gelder, directeur van het Haags Gemeentemuseum, toen gehuisvest in het gebouw van de *Sint Sebastiaansdoelen* aan de *Korte Vijverberg*, kreeg in 1912 de opdracht om een oplossing te zoeken voor het Haags Museum Vraagstuk. Er werd

Blik op gang en rechtervleugel van het museum (foto Bibi van Hulsten).

besloten tot een samenvoeging van alle verzamelingen in Den Haag. Deze zouden worden ondergebracht in het Mauritshuis en een nieuw gebouw. Hiervoor werd gekozen voor een locatie aan de *Stadhouderslaan*, vanwege de parkachtige omgeving en de brede lanen.

In 1920 waren de ontwerpen voor de nieuwbouw gereed. Het punt van kritiek was dat het meer een cultureel centrum was en te weinig ruimte voor het museale gedeelte. Het ontwerp werd te ambitieus en te kostbaar geacht en uiteindelijk afgevoerd. Van Gelder verwees naar de veranderingen die zich aan het voltrekken waren in het museumwezen, maar het mocht niet baten.

Pas in 1927 werden er weer nieuwe eisen opgesteld voor de nieuwbouw: het gebouw moest kleiner van opzet worden. De kosten werden teruggebracht van 7.300.000 gulden naar 2.500.000 gulden. In 1929 kreeg Berlage definitief de opdracht en in 1931 werd met de bouw begonnen. Deze duurde tot 1935, de opening mocht Berlage niet meer meemaken, hij stierf vroegtijdig.

Een grote invloed op het ontwerp van het nieuwe museum heeft het boek van B. I. Gilman *'Museum Ideals of Purpose and Method'* (1918) gehad. Een van de belangrijkste punten uit dit boek was de museumvermoeidheid, die voorkomen kon worden door een afwisseling in de grootte en vorm van de museumzalen. Verder pleitte Gilman voor een hoog invallend zijlicht en over de groepering van de zalen zei hij dat die ieder op zichzelf bereikbaar moesten zijn. De ideale plattegrond was die van het megalomuseum: vier losstaande gebouwen onderling door gangen verbonden in een ruime parkaanleg. Het idee van een cultureel centrum met behalve plaats voor kunstverzamelingen ook ruimte voor andere culturele doeleinden, heeft ook een grote invloed gehad op Van Gelder en Berlage. Tenslotte werd ook nog het belang van het dienstbetoon benadrukt.

Centrale hal van het museum (richting Museon) (foto Bibi van Hulten).

Zoals uit het voorafgaande al is gebleken zijn er dus twee ontwerpen gemaakt voor het Haags Gemeentemuseum. De plattegrond van het eerste ontwerp (1919-1924) bestaat uit een drietal vleugels rondom een grote vijver en een concertzaal aan de achterzijde. Het gebouw zelf bestaat uit vele ruimtelijke elementen met ieder een eigen hoogte en afdekking. De centrale hal in de dwarsvleugel en de hoekpaviljoens aan de Stadhouderslaan zijn bedekt met platte koepels. Een lage gang met glazen zijwanden verbindt de hoekpaviljoens met elkaar.

Het tweede ontwerp

Het tweede ontwerp moest kleiner van opzet zijn, waardoor een vrijere ligging mogelijk was. De problemen van het verkeersgeluid en toekomstige uitbreiding waren daarmee opgelost. De plattegrond van het uiteindelijke gebouw is bijna vierkant met een binnenplaats en een aparte vleugel met ingang, concertzaal en dienstruimten. Alleen in de vleugel is het kubistische karakter van het eerste ontwerp bewaard gebleven. De vele verschillende ruimtelijke elementen zijn het gevolg van het van binnen naar buiten plannen. De rest van het museum is veel uniform van vorm.

We zullen nu het museum op papier binnentreden, want het is juist de overgang van binnen naar buiten, van de gewone wereld naar de wereld van de kunst, die zo bijzonder is. We lopen tussen twee grote pylons door en komen terecht in een lange, lage overdekte gang die uitkomt in de vleugel met de centrale hal. Aan weerszijden van deze gang liggen vijvers, die de architectuur van het gebouw weerspiegelen. We treden allereerst binnen in een donkere vestibule, gevolgd door een lichte centrale hal. In de hal aangekomen maken we een wending naar links, naar het trappenhuis, dat leidt naar de ontvangzaal.

In de centrale hal, een geliefd thema van Berlage, is de heldere verhouding tussen het betonskelet en de muurvlakken zichtbaar. De muurvlakken liggen iets naar achteren en zijn opgevuld met een ander materiaal. Aan de buitenkant is het skelet van gewapend beton bekleed met gele baksteen.

Als we het eigenlijke museale gedeelte binnentreden, merken we al snel dat de zalen zo zijn gegroepeerd, dat het publiek een keuze moet maken. Dit is het beste uitgevoerd op de eerste verdieping.

Op het gebied van verlichting en verwarming is pionierswerk verricht. Gilman pleitte voor een hoog invallend zijlicht, dat in het Haags Gemeentemuseum in de kabinetten op de meest ideale manier werd verwezenlijkt. De wanden in de zalen worden vanuit de glaskappen verlicht, eventueel met een hangend zeildak.

In de tuin van het museum ligt een paviljoen met café, met het museum verbonden door een pergola. Hiervan kunnen ook niet museum-bezoekers gebruik maken.

Berlage heeft aan het einde van zijn leven nog geprobeerd greep te krijgen op eventuele uitbreidingen van het Gemeentemuseum, maar dat mislukte. Inmiddels is het museum aan beide kanten uitgebreid met links een tentoonstellingsgebouw (1961) en rechts het Museum voor het onderwijs (1986), het *Museon*. Dit gebouw werd ontworpen door de architect *W. Quist*, het is verbonden met het Gemeentemuseum en heeft dezelfde ingang. De architectuur en het materiaalgebruik sluiten mooi aan bij het gebouw van Berlage.

Tenslotte moet nog opgemerkt worden dat Berlage zich ook heeft beziggehouden met het vormgeven van meubels en gebruiksvoorwerpen voor het museum, zoals bijvoorbeeld de prachtige verlichtingsarmaturen in de hal.

Het meer dan vijftig jaar oude gebouw van Berlage is nog steeds modern. Het heeft een grote architectuur-historische waarde vanwege de eenvoud van de vorm, het praktische nut en de sociale benadering.

Museon, rechts achter het Gemeentemuseum. Een schepping van architect *W. Quist*, die goed aansluit bij de architectuur van het Gemeentemuseum (foto Bibi van Hulten).

Berlage

Het Gemeentemuseum mocht geen kunstpakhuis worden en daarom streefde Berlage naar een nieuwe groepering van de zalen, die zou leiden tot genot en lering van het publiek. Hierin zag hij voor zichzelf een sociale taak weggelegd.

Voor Berlage was het scheppen van een functionele ruimte belangrijk. Een voorbeeld van deze zakelijke benadering is de boilerkamer met de twee grote schoorstenen aan de achterzijde van het Gemeentemuseum.

De vormentaal van Berlage stond onder invloed van de architectuur van de *Wiener Sezession*: een klare bouw, waaraan de decoratieve elementen ondergeschikt zijn. Ook de lage horizontale ontwikkeling van de Amerikaanse architect *Frank Lloyd Wright* (1869-1959) is terug te zien in het museum.

Literatuur

- P. Singelenberg*, 'Het Haags Gemeentemuseum'; *Kunsthistorisch Jaarboek* (1974)
- S. ter Kuile*, 'Het ontstaan van openbare musea voor kunst in de eerste helft van de negentiende eeuw', *Reader Museologie Leiden* (1986)
- N. Pevsner*, *A History of Building Types*, 1984
- P. Singelenberg, M. Bock, K. Broos*, *Berlage, Nederlandse architectuur 1856-1934*, 1975
- Th. van Velzen*, 'Het Haags Gemeentemuseum, Het museumgebouw van H. P. Berlage'

De auteur *Bibi van Hulten* is kunsthistorica te Utrecht